

ISSN 1999-4214 (print)
ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN HUMANITIES
INSTITUTE

№ 1/2023

Жылына 4 рет шығады
2001 ж. шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001 г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Астана, 2023

Бас редакторы **Дауренбекова Л.Н.**
А.Қ. Құсайынова атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты, Астана, Қазақстан
Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
А.Қ. Құсайынова атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
философия докторы (PhD) Астана, Қазақстан

Редакция алқасы

Аймұхамбет Ж.Ә.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ақтаева К.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
Әбсадық А.А.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Бредихин С.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
Ермекова Т.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Есиркепова К.Қ.	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Жүсіпов Н.Қ.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
Курбанова М.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
Қамзабек Д.	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Құрысжан Л.Ә.	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
Онер М.	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
Пименова М.В.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; E-mail: eagi.vestnik@gmail.com, Сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.

Меншіктенуші: «А.Қ.Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты»

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022

Басуға 15.03.2023ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.

Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Татсырыс № 89

«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

© А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова,
Астана, Казахстан

Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова, Астана,
Казахстан

Редакционная коллегия

Аймухамбет Ж.А.	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Актаева К.	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
Абсадық А.А.	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Бредихин С.Н.	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
Ермекова Т.Н.	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Есиркепова К.К.	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Жусипов Н.К.	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Курбанова М.М.	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
Камзабек Д.	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курсыжан Л.А.	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
Онер М.	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
Пименова М.В.	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; E-mail: eagi.vestnik@gmail.com, Сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.

Собственник: «Евразийский гуманитарный институт имени А.К.Кусаинова».

Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022

*Подписано в печать 15.03.2023 ж. Формат 60*84 1\8. Бум. Типогр.*

Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89

Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

© Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова
Chief Editor **Daurenbekova L.N.**

Candidate of Philological Science, Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute
Institute, Astana, Kazakhstan

Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**
Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute, Astana,
Kazakhstan

Editorial Board

Aimuhambet Zh.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Aktayeva K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
Absadyk A.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Bredikhin S.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
Гайнуллина Ф.А.	Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
Yermekova T.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
Yesirkepova K.K.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Zhusipov N.K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
Kurbanova M.M.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
Kamzabek D.	Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Kuryszhhan L.A.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
Oner M.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
Pimenova M.V.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
Seifullina F.S.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF

Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect Zhumabayev
Tel/Fax: (7172) 561 933: E-mail: eagi.vestnik@gmail.com, Сайт: ojs.egi.kz

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute. Series -PHILOLOGY

Owner: «A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 15.03.2023 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

© A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

МАЗМҰНЫ-СОДЕРЖАНИЕ-CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

АҒАБЕКОВА Ж.А. ЖАЛМАХАНОВ Ш.Ш.	Аз-Замахшаридің «Муқаддимат ал-адаб» сөздігіндегі сөз тіркестерінің қазақ тіліндегі қолданысы.....	7
БАЙТИЛЕУОВА Ғ.А. ЕШИМОВ М.П. ДҮЙСЕНБАЕВА Р.И.	Фрейм арқылы сөздік қорды арттыру.....	21
ЕСІМСЕЙТОВ Б.Р.	Сыбайлас жемқорлық термині негізінде жасалған сөздерді аудару мәселелері.....	35
ЖАҚЫПОВ Ж.А., АМАҢДЫКОВ О.М.	Сөйлем құрамындағы ыңғайластырушы элементтер.....	46
ЗНАМБУЛОВА К.К. NOVRUZOVA N.	Information technology and the status of the development electronic dictionaries in turkish lexicography.....	57
КУРМАНБЕКОВА З.Р. САРЕКЕНОВА Қ.Қ.	Желі қолданушысының коммуникативтік типтері.....	71
МУНАТАИ К. DOSSYMBEKOVA R.O.	The social significance of internet vocabulary in chinese language.....	87
НҮРДӘУЛЕТОВА Б.И.	Серікбол Қондыбай зерттеулеріндегі «Қырымның қырық батыры» жырлар циклі.....	102
РАЙНБЕКОВА Г.С.	Фразеологизмдердің контексте көріну ерекшеліктері.....	113
РЫСБЕРГЕН Қ.Қ., УӘЛИ Н.М.	Халықтық топонимдердегі ақ және қара түстердің мәдени тілдік семантикасы.....	128
САҒЫНДЫҚҰЛЫ Б.	Ғалым Қ.Мамаділ көзқарасындағы тілдік бірліктің ойға қатысты мәндену сипаты.....	143

ӘДЕБИЕТТАНУ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERATURE STUDIES

АЙМҰХАМБЕТ Ж.Ә.	Абайдың «Масғұт» поэмасындағы мотивтердің мифтік негізі және поэтикалық мәні.....	154
АЛИМБАЕВ А.Е.	Қожа Ахмет Ясауи хикметтеріндегі ғұмыр философиясы.....	167
АКТАНОВА Ш. АКТАНОВА А. АМАНГАЗЫКҰЛЫ М.	Gender issues in the transmission of the artistic image of women in the works of M. Auezov and E. Hemingway.....	179

ЖҰМАҒҰЛ С.Б.		
ШАЛҒЫНБЕКОВА А.Б.	Әлихан Бөкейхан еңбектеріндегі мақал-мәтелдер: этно-	
ЖҰМАҒҰЛ А.Б.	социофольклортану аспектісіндегі талдау.....	191
КАЛИЖАРОВА Ж.Т.		
МАДИБАЕВА К.К.	Эпистолярная проза как литературный феномен.....	202
КӘПҰЛЫ Д.	Ақыт Үлімжілұлы шығармашылығы және әдеби-	
САҒЫНАДИН Г.	фольклорлық интеграция.....	214
КОКБАС Ж.,	Зейнолла Сәнік шығармашылығындағы «Тұғырыл хан»	
КУРМАМБАЕВА К.С.	бейнесі.....	226
НУРГАЛИ К.Р.	Детская повесть Б. Сокпакбаева «Меня зовут Кожа»: от	
НУРМАНОВА Ж.К.	книги – до ремейка.....	236
СЕКЕЙ Ж.	«Аласты ойлап шыққан жас...» (Д.Әшімханұлының	
	«Жыңды жел» әңгімесі негізінде).....	250
ТАГУДРЕТОВА Б.Б.	Жазушы Мархабат Байғұттың юморлық шеберлігі.....	261
ТҰРЫСБЕК Р.С.		
БАТАН С.	Жазушы еңбегі: жаңашыл бағыт пен көркемдік өріс.....	274

ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ – МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ – METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

КУДАЙБЕРГЕНОВА К.Т.	Сыр сұлейлері шығармаларын оқытудың әдістемелік	
	ерекшеліктері.....	297

ҒАЛЫМ. ТҰЛҒА. ҚАЙРАТКЕР

ДӘУРЕНБЕКОВА Л.Н.	Қ.Ахметовтың ғылыми-педагогикалық қызметі.....	312
-------------------	--	-----

XҒТАР 16.01.45

DOI <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2023-1.02>

Ғ.А. БАЙТИЛЕУОВА¹

*М.П. ЕШИМОВ²

Р.И. ДҮЙСЕНБАЕВА³

¹AlmaU Тілдер орталығы, Алматы, Қазақстан

^{2,3}Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан

(e-mail: adai75@mail.ru, baitileuova@mail.ru, raihan-kz@mail.ru,)

ФРЕЙМ АРҚЫЛЫ СӨЗДІК ҚОРДЫ АРТТЫРУ

Аңдатпа. Мақалада қазақ тілін оқытудың когнитивті мәселелері фрейм тұрғысынан қарастырылады. Мақаланың мақсаты – зерттеліп отырған фреймнің слоттарын жіктеп, олардың семантикалық өрістерін айқындау арқылы тілдік қорды арттыру тәсілін ұсыну, сонымен қатар қазақ тілін меңгертудегі фреймдердің рөлін анықтау және олардың ерекшеліктерін көрсету. Қазақ тілін үйренуші студенттер үшін бастауыш деңгейде отбасы туралы білім жиынтығын құру қабілетін қалыптастыруға когнитивті модельдер қажеттілігін ескеру. Талдау барысында құрылымдық-семантикалық және салыстырмалы, фреймдік талдау әдістері пайдаланылды. Семантикалық мағыналар фрейм модельдері түрінде құрылып, 9 слот қарастырылды. Когнитивті модельді бейнелейтін фрейм білімді игеру процесін жеңілдетеді. Тілді меңгеру мақсатына қарай фреймді модельдеу мақалада келтірілген мысал сияқты белгілі бір концепциямен немесе фрейм деңгейінде берілуі мүмкін. Сөйлеуді дамыту сабақтарында лексиканы оқыту кезінде фрейм арқылы сөйлеу қаңқасын құрудың, слоттар картасын пайдаланудың тиімділігі сипатталады. Тілді меңгеру қоршаған әлемнің барлық аспектілерін білу сияқты, танымның бүкіл аясын қамтиды: сөздер мен фразаларды есте сақтау, тәжірибені қолдану, тілдік байланыстар арасындағы заңдылықтарды, концептуалды схеманы және мысалдарды вербализациялау арқылы сөйлеу процесін ықшамдау мүмкіндігін береді.

Түйін сөздер: когнитивтік лингвистика, дүниетаным, фрейм, фреймдік модель, фреймдік семантика, білім жиынтығы, слоттар.

Кіріспе. Бүгінгі таңда қазақ тіл білімінде ғылыми бағыттардың терең, астарлы, жан-жақты талдануына зор мүмкіндік беретін саланың бірі когнитивті лингвистика кең өріс алып келе жатыр. Осы бағыттың негізгі артықшылығы тілді дүниетаныммен тығыз байланыста зерттеуінде, тіл мен танымның тұтастықта қарастырылуында. Бұл – әлем бейнесін тіл арқылы модельдеудің бірден бір тиімді жолы. Себебі әлемді тану барысында адам санасында пайда болған түсініктер тіл арқылы таңбаланатыны көптеген зерттеушілерге мәлім. Сонымен қатар маңызды мәселе – білімді қалай ұйымдастыруға болады?

Мақаланың мақсаты – когнитивті лингвистиканың негізгі ұғымдарының бірі «фреймді» қарастыра отырып, оны тілдік бірліктерді бекітудегі қажетті әрі тиімді тәсіл ретінде қолдану үлгісін ұсыну.

Таным мен тілдің байланысы қалыптасқан заңдылық екені анық: тіл білімін зерттеуде тілтанымдық аспектіге көп мән беріліп келеді, біздің ақыл-ойымыз танымдық аппараттардың көмегімен білім қорын жинай отырып, өзара байланысқан ақпараттың үлкен көлемін сақтай алады, американдық ғалым Ф. Бартлетт терминдерін қолдана айтатын болсақ «ақпарат схемасы» немесе адамның «есте сақтау схемасы» іспетті құрылымданған тілдік қолданыстар пайда болады. Адамның есте сақтау механизмінің бірден бір мақсаты – өзін қоршаған орта туралы білім жиынтығын үнемі арттырып отыру. Осы тұрғыдан алатын болсақ, біз фреймдер стандартталған құрылым болып табылғандықтан, оны жинақталған білімді белгілі бір иерархия арқылы ұйымдастыратын кластер немесе модель деп қарастырамыз. Дәлірек болсақ, фреймді ұйымдастырылған ақпараттар ретінде сипаттағымыз келеді.

Фрейм («fram» «fram work») ағылшын тілінен аударғанда бірнеше мағынаны білдіреді, яғни 1) жиектеу, рамкаға салу, бірнәрсені тұрғызу; 2) каркас, қаңқа, ферма (құрылыс термині, шатырды жабу ерекшелігі); 3) кино саласында «кадр» дегенді; 4) fram-up – сот кезінде жүргізілетін инсценировка деген мағынаны білдіреді.

Фрейм туралы XX ғасырдың соңында XXI ғасырдың басында ерекше жиі айтыла бастады. Әсіресе, қазақ тіл білімінде бұл тақырып бүтінгі таңда «дүрмекті» нысанаға айналған. Оның да себебі бар, өйткені жоғарыда айтып кеткеніміздей, фрейм адамның жадында сақталған барлық білім қорының өлшемі мен сипаты болып табылады. Бізді қоршаған әлем сан қырлы болғандықтан, біз үшін кез келген фрейм – тәптіштеліп құрылымданған өте қажетті ақпарат үзгісі. Яғни фреймнің тілді меңгертудегі тиімділігі оның өз құрылымы мен түйіндері бар болуында. Фреймнің жоғарғы сатысы – гештальт, құрылымы – сценарий, шексіз түйіндері – слоттардан құрала отырып, кез келген жағдаяттың мазмұнын ашуға негіз бола алады. Әрине, бізге қолайлысы стандартты тақырыптарды фреймдік кестелерге айналдыруымызда, қажетті слоттарды анықтау арқылы оларды мазмұнға толықтыруымызда болып тұр. Сондықтан фреймді білімді ұсынудың, оны жүйелі ұйымдастырудың басты құралы деп танымыз.

Әдістеме мен зерттеу әдістері. Зерттеу жұмысында сипаттама әдісі, жинақтау, семантикалық талдау әдістері пайдаланылды.

Талқылау мен бақылау. Тіл білімінде ғаламның тілдік бейнесін зерттеу мәселелері кеңінен қарастырылып келеді, шетелдік ғалымдар да (М. Минский, И. Стенгерсом, М. Хандеггер, Л. Витгенштейн, Г. Геру, Дж. Холтон, А.Я. Гуревич, П.И. Дышлевый), отандық ғалымдар да (Е. Жанпейісова, Ж. Манкеева, Н. Уәли, Г. Сағидолда, Э. Оразалиева, Қ. Жаманбаева, С. Жапақов, А. Ислам, Б. Ақбердиева, Б. Тілеубердиев) ғаламның тілдік бейнесінің адам танымында алатын орны зор екенін атап көрсетеді. Дегенмен, М. Минскийдің фрейм туралы

түсінігі көмескі сипатталған деп есептей отырып, «... человек, пытаюсь познать для себя новую ситуацию или по-новому взглянуть на уже привычные вещи, выбирает из своей памяти некоторую структуру данных (образ), называемую нами фреймом...» дей келе, ғалым өз кітабында кейбір тәсілдерді атап кеткенмен, қоршаған орта моделін беруден бас тартқанын байқаймыз [1, 7]. Ал, Ирвинг Гофманның қолдануында фрейм «болжаланып тұрған оқиғаның матрицасы» немесе «интерпретациясы» деп беріледі. Гофман «барлық типтік жағдайлар үшін белгілі бір сөйлеу «матрицалары» бар: телефон арқылы сөйлесуді бастау үшін, әңгімені аяқтауға арналған оралымдар қаншалықты маңызды болып көрінсе де, олар әлеуметтік әлемді қабылдауды құрылымдайды» деп көрсетеді [2, 18]. Кез келген күрделі, ауқымды нәрсені құрылымдау көбіне фрейм жиынтықтары арқылы оңтайландырылады, бізге тиімдісі – фрейм модельдеуге тез келеді.

Жоғарыда атап кеткеніміздей, фреймнің түпкі мағынасы қаңқа, тірек дегенді білдіргенмен, оның өзі «төл фреймдер» шеңберінде табиғи және әлеуметтік фреймдер деп екіге бөлінеді. Мәселен, С.А. Жаботинская фреймді 5 түрге бөледі: заттық фрейм, акционалды фрейм, посессивті фрейм, сәйкестендіру фреймі, салыстырмалы фрейм деп. Сонымен қатар, ғалымның пікірі бойынша, статикалық және динамикалық жіктеу бар [3, 8]. Яғни статикалық фрейм адамның жинақтаған білімін жүйелеп, белгілі бір модельге келтіру, ал динамикалық фрейм адамның тілдесім барысындағы дискурстық әрекетінің мағыналық қаңқасы.

Фрейм ұғымын қолданудағы барынша мән беретін ұғым – слоттар, яғни түйіндер, олардың өзара байланысы. Ең маңыздысы әрбір түйін белгілі бір түсінікке балаанады. Нақтыланған түйіндер жиынтығы (фреймдер) кез келген оқиғаны, үзікті, жағдаятты «түсіну» үшін қажетті негіз болып табылады. Яғни біз тіл үйренушіге ұсынатын тақырыптың аясында қандай әрекеттер? (етістік), неге? (себеп-салдары), ол қай жерде? (мекені), қашан? (мезгілі), кім арқылы? (арадағы байланыстырушы) не үшін? (мақсаты) қандай? (сипаты) нақты әрекетті баяндығысы келеді деген сияқты сұрақтарды қамти аламыз. Тағы атап кеткіміз келетіні әрі маңызды акцент – сол бірнеше түйін үзіктерінің (слоттардың) фреймде сатылы қолданылып, қажетті ақпаратты жүйелеуге, ақпаратты ұйымдастыруға, жеңілдетуге мүмкіндік беретіні болып тұр.

Т.А. Ван Дейк фрейм мен тілдік актіні танымның кешенді бір бөлігі деп есептеп, «фрейм – бұл аморфты емес жалпы білім, ол – концептуалды жүйе ретінде ұйымдастырылған білім. Фреймдер білімнің еркін бөлініп алынған бір ғана бөлшегі емес. Біріншіден, олар белгілі бір концепті айналасында ұйымдастырылатын бірліктер» деп сипаттайды [4, 16]. Байқағанымыздай, ғалым фреймді конвенционалды (шартты) бірлік деп тұжырым жасайды.

Отбасы фреймінің ерекшелігі, слоттарға бөлінуі.

Қазақ тілін меңгеру барысында қамтылатын тақырыптарды фрейм түрінде берген жағдайда тілдік бірліктерді визуализациялауға келеді, яғни фрейм – кестені пайдалануға болады, екіншіден, материалды ықшамдай аламыз, слоттар арқылы

қажетті сөздер мен сөз тіркестерінің қисынды байланысын көре аламыз. Әрине, нақты бір тақырыпқа берілетін мәтіндердің жасырын мақсаты – грамматикалық категорияларды, қажетті лексиканы, синтаксистік құрылымдарды қолдана отырып, слоттар реті арқылы тілдесімге келу. Біз мақаламызда қазақ тілінен кез келген құрсты бастайтын «Отбасы» тақырыбын қарастырғымыз келеді.

Орыс тіл білімінде ғалым Н.Ю. Шведова отбасы концептісін басты немесе ұлы концепт деп қарастырады екен. Оның пікірі бойынша, отбасы концептісі тарихи қалыптасқан адамның рухани әлеміне қатысты тұтас ілдік ұғым. Ал қазақ тіл білімінде «Отбасы» концептісін Ж.Б. Амантай «Қазақ лингвомәдениетіндегі отбасы концептісінің қолданысы» мақаласында жан-жақты талдап, оны көпсемалы концепті деп сипаттайды [5].

Б.Құсбекова «Орысша-қазақша терминологиялық анықтамалық» сөздігінде: отбасы – қоғамның негізі және оның барлық мүшелерінің, әсіресе балалардың өсуі мен аман-есендігіне арналған табиғи орта деп анықтайды [6, 237].

Қазақ тілінде «отбасы» сөзіне мағыналас сөздерге үй-іші, шаңырақ, шаңырақ асты, отау, әулет деген сөздерді жатқызамыз. Қазақ халқының ұлттық санасында отбасы сөзі мәдени маңызды ұғым, ол үш ұрпақтан тұрады: ата, әке, бала.

Отбасы сөзін сөздік құрамына талдайтын болсақ, ол екі түбірден құралып, от деген бірінші бөлігінің білдіретін негізгі мағынасы іс-әрекеттен туындайтын жану құбылысы, яғни от жағу, от тұтату, от шашу деп берілсе де, «от» – барлық зұлымдықты жоятын, рухты тазартатын қасиетті күш.

«ОТ» сөзінің негізгі семасын – «жылу/жылу көзі», «жарық» деп қарастыра келіп, доминанты «от» сөзімен қолданылатын фразеологизмдерді де қарастыруды жөн көрдік. Мәселен, отау үй, ақ отау, отау құрды (отасты), отаса алмады, отауы бұзылды, отау тікті, келіннің отауы, отауы бөлек деген сияқты.

Сонымен қатар отбасы концептісінің семантикалық аясының бірі ретінде үй/шаңырақты алып, қазақтардың санасында оның ең маңызды концептілер қатарына жататынын көрсету болмақ. Ескеретін жағдай, отбасы мен шаңырақ фреймдері қазақ тілінде синонимдік қатар құрап, эквивалентті мағынаға ие бола алады. Отбасы фрейміне кіретін слоттарды айқындау, жіктеу қажеттілігі болғандықтан, слоттың екі элементтен тұратын конструкция екенін атап кеткіміз келеді, бірінші – ұяшық атауы және екіншісі- ұяшық мәндері. Слот фрейм арқылы ұсынылған негізгі ұғымды сипаттайтын түсініктерді анықтау үшін пайдаланылады. Слоттар тақырыптық қағида бойынша бір немесе басқа қосалқы ұяшықтарға біріктіріледі. Әрбір ұяшық белгілі бір когнитивтік ерекшелікті білдіру формасы болып табылады.

Нәтижелер. Тілді меңгерту мақсатында біз отбасын туыстық, некелік немесе ата-анамен қарым-қатынастардың негізінде құрылатын макросценарий ретінде алып отырмыз. Тілді меңгеру деңгейіне байланысты төмендегідей семантикалық өрістерді келесідей слоттар түрінде жіктедік: шаңырақ, ата-ана, қариялар, бала-шаға, ағайын-туыс, некелесу, отау иесі, отбасылық дәстүр,

сыйласу сияқты 9 слотқа бөлдік. Олардың лексикалық бірліктерімен қатар жіктемесі төмендегідей болды:

1) шаңырақ слоты, яғни «баспана, үй-жай» мағынасындағы слот, осы слоттың аясында жиі қолданылатын лексикалық бірліктер: баспана, қара шаңырақ, дүние-мүлік, үйлі-күйлі болу, үй-жайы болу, үй-іші, әулет, түтін түтету, бірге тұру;

2) ата-ана слоты, яғни «қамқоршы» мағынасындағы слот, осы слоттың аясында жиі қолданылатын лексикалық бірліктер: әке, ана, бала-шаға, туыс, бауыр, ағайын, аға, жеңге, әке болу, ана болу, табыскер, ата-баба, мұрагер, ұрпақ, немере, жиен, бөле, өгей, қамқорлық, құдалық.

3) қариялар слоты, яғни «ақсақал» мағынасындағы слот, бұл слоттың аясында жиі кездесетін лексикалық бірліктер: ата, әже, қария, қарт адам, ақсақал, әулеттің үлкені, дана, ата-баба, құрмет, қазына, көпті көрген, жасы ұлғайған адам, ақыл-кеңес беруші, ақылгөй, қамқорлық.

4) бала-шаға слоты, яғни «перзент» мағынасындағы слот, оның аясында жиі қолданылатын лексикалық бірліктер: ұл, қыз, тұңғыш, ортаншы, кенже бала, нәресте, бөпе, сәби, жас иіс, перзент, немере, жиен, жетім бала, дүниеге келу, өсу, жетілу, ер жету, бойжету, туу, дүниеге келу, үйлі-баранды, әке атану;

5) ағайын-туыс слоты, яғни «жақын адамдар» мағынасындағы слот, оның аясында жиі қолданылатын лексикалық бірліктер: ағайын-тума, алыс туыс, жақын туыс, тума, қандас, қай елсің, жекжат, құда-жекжат, жұражат, бауырлас, қайын жұрт, өз жұрты, нағашы жұрты.

6) некелесу слоты, яғни «неке» мағынасындағы слот, оның аясында жиі қолданылатын лексикалық бірліктер: неке, некеге тұру, шаңырақ құру, отау құру, шаңырақ көтеру, некені бұзу, енші алу, құда түсу, құда болу, үйлену, тұрмысқа шығу, 13 жаста отау иесі, күйеуге шығу, қалыңдық, келін, күйеу бала, ерлі-зайыпты, той, неке қию, тойға шақыру, қалың мал, алып қашу, көңіл қосу, қара шаңырақ иесі, тойлау, жесір қалу.

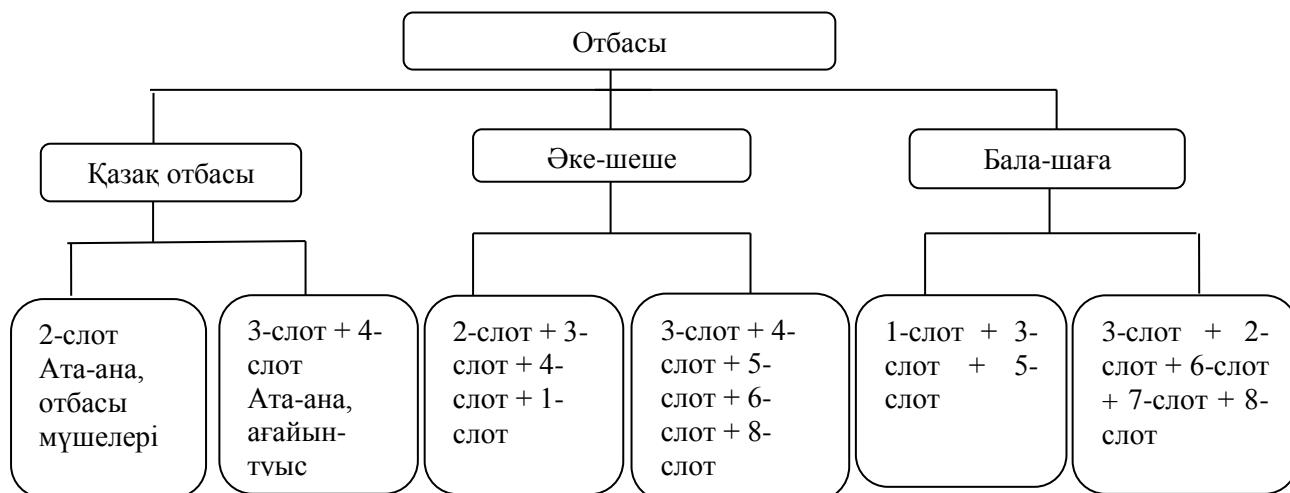
7) үй иесі, шаңырақ иесі слоты, яғни «басшы» мағынасындағы слот, оның аясында жиі қолданылатын лексикалық бірліктер: отағасы, отанасы, әке, қожайын, қамқоршы, қорған, көке, бедел, ықпал етуші, табыскер, бата беруші;

8) отбасылық дәстүр слоты, яғни «салт» мағынасындағы слот, оның аясында жиі қолданылатын лексикалық бірліктер: қонақжайлылық, салт-дәстүр, құт келу, құтты қонақ, енші беру, үлкенді құрметтеу, төрлету, қонақасы, қазан көтеру, дәм тату, дастарқан жаю, қолға су құю, бата сұрау, бата беру;

9) сыйластық, сыйласу слоты, яғни «қадірлеу» мағынасындағы слот, оның аясында жиі қолданылатын лексикалық бірліктер: құрмет көрсету, құрметтеу, сыйлау, сәлем салу, сәлем беру, орын беру, бағу, қарау, көмектесу, қолғабыс көрсету, қонақ күту (ухаживать), қонақ ету, сый тарту, тыңдау, қарсы келмеу, бағыну.

Берілген 9 слотты сипаттай отырып, Отбасы фрейміндегі басты мағыналық компоненттер «бірігу», «көбею», «сыйласу» деген ойға келдік. Оған халқымыздың «Бас екеу болмай, мал екеу болмайды» деген мақалы дәлел.

Сонымен отбасы концепті бойынша фреймді және оның слоттарын төмендегідей кластер үлгісінде құрылымдап көрдік.

1-сурет – Отбасы концепті бойынша фрейм-сценарий.

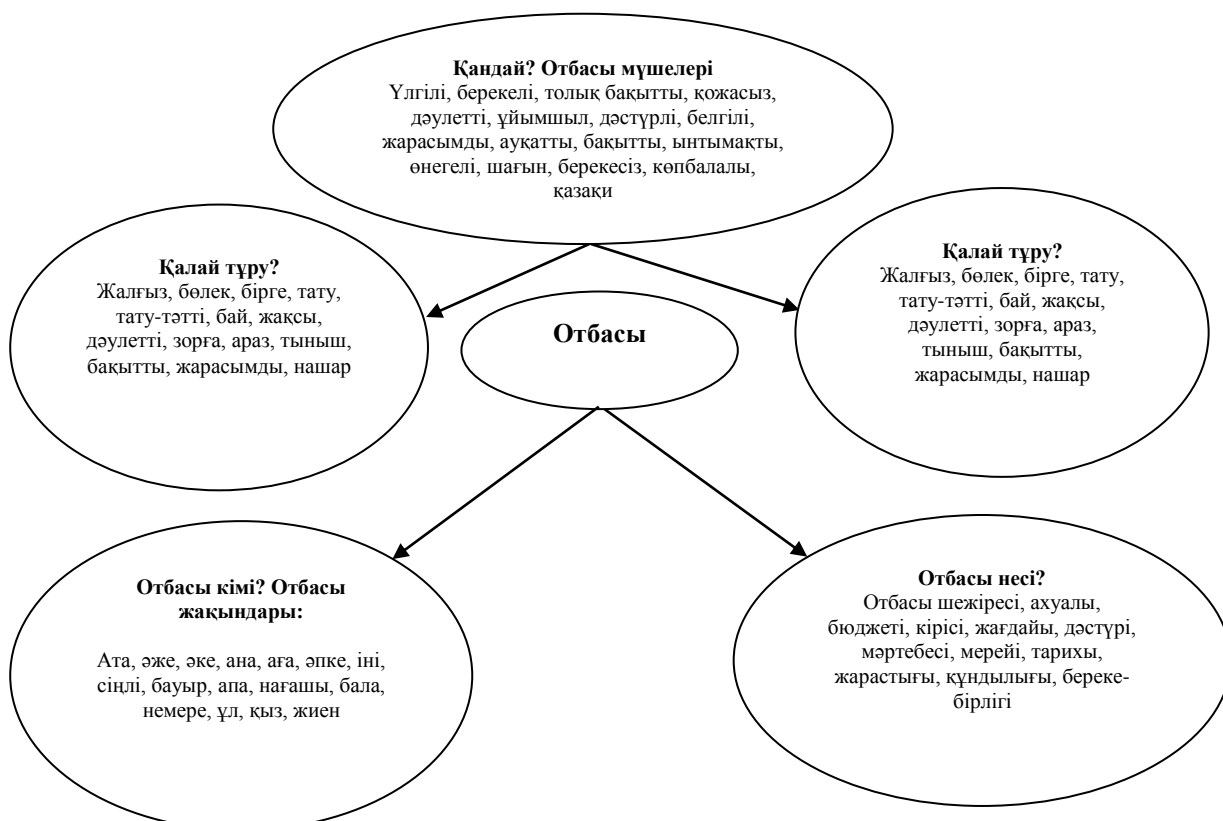
Осы фрейм-сценарий негізінде слоттарға қажет тірек сөздер қатарын құрамыз. Бұл слоттар белгілі мағынаны, олардың байланысын көрсетеді. Бұл құрылымдардың мәні көп модельді қамтуында емес, маңыздысы – тілдік фреймдер үлгілерінің құрылуы. Тағы ескеретін жағдай, слоттарда жиірек қайталанатын немесе студенттер шатастыратын сөздермен жалғастыра отырып, кластер құруға болатындығында.

Кез келген адам ақпаратты жағдаятқа қарай фрейм түрінде қабылдайтынын психологтер жиі айтады [7, 29]. Психологиялық тұрғыдан фрейм жинақталған тәжірибенің жалпыланған құрылымы болып табылғандықтан, фрейм арқылы адамның санасы сыртқы әлем объектілерінің қалпын қалай өзгертуді, оқиғалардың дамуы мен мазмұнын, олардың өзара байланысын болжайды. Неліктен сөйлеу және жазу фреймдері студенттер үшін тиімді идея болып табылады? Себебі студенттерге басқа тілде сөйлеу мен жазуды құрылымдау, жаңа тілдік құрылымдар мен модельдерді дәйекті түрде пайдалану өз бетінше қарым-қатынас жасауға ынталандырады, фрейм семантикасына мән беру қажеттілігі пайда болады. Мәселен, Ч. Филлмор фрейм семантикасын «сөз мағыналарын талдаудың ерекше тәсілі, сонымен қатар жаңа сөздер мен сөз тіркестерін жасау принциптерін сипаттау тәсілі» деп анықтайды [8, 54]. Сөздер біздің жадымызда кездейсоқ сақталмайтыны анық. Олар тек құрылымдық семантикадағы қатынастар негізінде ұйымдастырылып қана қоймайды, сонымен қатар олар бір-бірімен байланысты.

Студенттерге фрейм слоттарында қандай да бір мағына сақталатынын үнемі ескеру керек. Көбіне слоттардағы мағына атаумен және жағдаяттармен байланысты. Фрейм-сценарийі бойынша «Отбасы» тақырыбына қатысты ақпарат алу үшін немесе керісінше, мәлімет беру үшін студенттердің базалық

білімін пайдалана отырып, көптеген сұрақтарға жауап беруге болады, мәселен, Отбасыңыз қандай? Отбасыңызда мұрагер бар ма? Ата-бабаңыз туралы не айтасыз? Бала-шағаңыз аман-есен бе? Отбасы дәстүрлерін сақтайсыз ба? Отбасыңызда ең құрметті адам кім? Отбасында қазақша дәстүрді қалай сақтайсыздар? Неше жастарыңызда некелестіңіздер? Қашан әке атандыңыз? Сұрақтар тізбегін студенттер осылай жалғастыра береді.

Расында, ғаламның концептуалды тілдік бейнесі біздің белгілі бір түрде әрекеттерімізді ұйымдастырады және басқа адамдардың мінез-құлқын дұрыс түсінуге мүмкіндік береді. Осыған орай атап кететін жағдай, фреймдер өзара байланысты оқиғалар туралы ақпаратқа тәуелді болып келеді, шектеулі ақпарат қате фрейм тудыруы мүмкін. Егер солай болса, онда орынды сұрақ туындайды: қандай жағдайларда ақпараттың ең аз мөлшері арқылы фрейм құруға болады? Кез келген ақпарат тек фактіні ғана емес, сонымен қатар жанама түрде сөздер мен сөз тіркестерін таңдау арқылы жасалған мәтінді көрсетеді. Нәтижесінде нақты факті маңыздырақ рөл атқарады, дегенмен, сол фактінің астарындағы сипаттау, толықтыру арқылы ақпарат пен шынайы жағдаят объективті ғана емес, сонымен қатар субъективті реңктерге ие болып, белгілі бір фреймдерді қолдануға (құруға) мәжбүр болады. Дж. Кайперс те «Фреймдер соншалықты күшті, олар бізді әлемді сүзгіден өткізіп алып, қабылдауға итермелейді» [9, 181] деген пікірді ұсынады.

2-сурет – Отбасы концепті бойынша фреймдік слоттар мазмұны

Жоғарыдағы лексикалық бірліктерді жүйелей келіп, қажетті топтарға бөліп (атрибуттық, қимыл-әрекеттік, изофеттік мағынадағы, үстеулік), отбасы фреймі құрылымының негізгі слоттарын толтырдық. Олар осы концептінің белсенді сөздік қорына айналады, сондықтан оларды студенттер үйренуге және меңгеруге тиіс болады. Студенттер белгілі бір жағдаятта өзіне қажетті лексиканы қолдану үшін, әрине, өз жадынан сәйкес келетін слоттарды іздейді, қажетті лексиканы қолданады, активтендіреді. Осы топтағы бір сөздің мағынасын түсіну үшін бүкіл слоттағы сөздермен жұмыс істеуі керек. Осы фреймдік құрылым арқылы лексиканы меңгеру Отбасы концептісі аясында ойды құрылымдап, коммуникацияға жетуге мүмкіндік жасайды. Олар арқылы мәтін түзуге болады (монолог түрінде). Минскийдің пікірі бойынша, әр фрейм арқылы түрлі ақпаратты байланыстыра әрі толықтыра аламыз.

Мәселен, Қандай отбасы? 1. Көпбалалы отбасы \ Қалай тұрады? Тату-тәтті тұрады. \ Көпбалалы отбасы неге тату-тәтті тұрады? Көпбалалы отбасы тату-тәтті тұрады, себебі береке-бірлігі мол. 2. Шағын отбасы \ Қалай тұрады? Жарасымды тұрады. \ Шағын отбасы неліктен тату-тәтті тұрады? Шағын отбасы жарасымды тұрады, себебі сыйластық бар. 3. Жас отбасы \ Қалай тұрады? \ Бақытты тұрады. \ Жас отбасы неліктен тату-тәтті тұрады? Жас отбасы бір-бірін жақсы көргендіктен бақытты тұрады.

Көңіл бөлетін жайттың бірі, слоттарды тек дайын мән деп түсінбей, оларды белгілі алгоритм түріндегі мән-мағынаны анықтауға мүмкіндік беретін процедуралар атауы деп те қарастыруға болады. Практика жүзінде студенттерге дайындаған монологтері бойынша төмендегі кестемен жұмыс жасау ұсынылады. «Отбасы» фреймі бойынша слоттарда берілген сөздерді түрлендіріп қолдануға дағдыландырып, синтаксистік қатынастарды меңгертуге мүмкіндік жасалады. Студенттер сөздік кестесін толтыру барысында сөздерді тек синонимдік, антонимдік эквиваленттер түрінде ғана емес, сонымен қатар қосымша синтаксистікті байланыста қолдануға, тілдік қорын байытуға мүмкіндік алады. Әрі «Отбасы» фреймінің слоттары арқылы сөздік картасын құрастырады. Тиімділігін, ізденушілік дағды қалыптастыратынын ескере отырып, бұл жұмыс түрін студенттерге өздік жұмысқа беруге болады деп ойлаймыз.

1-кесте – «Отбасы» фреймі бойынша сөздік кестесінің үлгісі

Слотта берілген сөз	Мағынасы	Есімді сөз тіркесі	Етістікті сөз тіркесі	Тұрақты сөз тіркесі	Синтаксистік құрылым
1-слот: шаңырақ	шаңырақ – 1. этн. киіз үйдің уықтарын біріктіріп	қара шаңырақ; жас шаңырақ;	шаңырақ көтеру; шаңырақты ұстау;	шаңырақ көтеру, шаңырағы биік болу;	1. Біреудің шаңырағына ақыл айта барма. 2. Қазақ даласы -

ұстап тұратын күлдіреуіштер і бар дөңгелек шеңбер; 2. ауыс. Өзінің туған тұрғын үйі; 3. ауыс. Орда, мекен; 4. ауыс. Әулет, үрім-бұтақ; 5. ауыс. Отбасы, жанұя.	берекелі шаңырақ; көп балалы шаңырақ; шаңырақ иесі;	шаңырағын таныстыру; шаңырағын а ие болу;	шаңырақты сыйлау; шаңырағы ортасына түсу; шаңырағы шайқалу	Ұлы Түркі елінің қара шаңырағы. 3. Шаңыраққа қара, қайда отырғаныңды ұмытпа.
--	---	---	--	--

Фрейм ұғымына әртүрлі көзқарастарды ескере отырып, біздің фреймге мынадай анықтама бергіміз келеді: фрейм – бұл танымдық білім, белгілі иерархиялық құрылымы бар лексикалық қор; фрейм бір-бірімен өзара байланысты тақырыптық рамалар.

Сонымен, отбасы концептінің фреймдік құрылымы басты үш жоғарғы гельштаттан тұрады: 1) «Қазақ отбасы», ол 9 слоттан құралған, 2) «Ата-ана», бұл фрейм 5 слоттан және соңғы фрейм 3) «Бала-шаға» 6 слоттан құралған деп жіктелді.

Нәтижелер. Жоғарыда талданған семантикалық өрістер, фрейм мен слоттар әртүрлі мағыналармен қатар тілдік бірліктерді қамтитынын көріп отырмыз, олардың басқа семантикалық өрістермен қиылысуы және байланысуы да мүмкін әрі лингвистикалық жүйе құра алатынын анықтадық. Адамдардың санасында ерекше орын алатын отбасы фреймінің ішкі мәні терең әрі қайшылықтарға толы екенін сөздік қордың өзінен де байқауға болады.

Отбасы фреймін талдау барысында посессивті фреймдердің басым екенін байқадық: негізінен адамдарға қатысты иелік ету қатынасын білдіретін шаңырақ иесі, отбасы берекесі, ата-ана үміті, шаңырақ қожайыны іспетті сөз тіркестерін мысалға келтіруге болады; заттар мен құбылыстар арасындағы нақты байланыстарды білдіретін заттық фреймге «әке – асқар тау», «бала – бауыр етің», «өз жұртың – күншіл» сияқты қолданыстағы мақалдарды атауға болады.

Студенттер өз ойларын вербализациялау барысында, мағынасы нақты слоттарды айналадағы әлеуметтік ортамен қарым-қатынас жасаудың әрі оны бейнелеудің тәсілі ретінде пайдаланады. Әрине, шынайы әлем күрделі, ал фреймдік модельдеу - нақты тақырыптар мен процестерді жүйелеуге, визуализациялауға қажет ықшам құрал.

Сөз ұғымдарының семантикасын бейнелеу үшін фреймнің қажетті және тиісті жағдай екенін шетелдік зерттеушілер дәлелдеді [10, 3]. Сонымен, фрейм модельдері берілген тақырып бойынша коммуникацияға қажетті тірек сөздерді реттейді, сонымен қатар меңгеріп жатқан материалды жаңаша жеткізуге, тілдік

оралымды өңдеп беруге мүмкіндік жасайтынын көруге болады. Отбасы фреймінің паремнологиялық бірліктерін құрайтын «Үйлену оңай, үй болу қиын», «Бас екеу болмай, мал екеу болмайды», «Анасына қарап, қызын ал», «Жақсы әйел – теңі жоқ жолдас, түбі жоқ сырлас», «Жақсы жұбай-жарым бақыт», «Екі жақсы қосылса, ай мен күндей жарасар. Екі жаман қосылса, ырылдасар, таласар», «Отбасы бірлігі-татулықта», «Күйеу – жүз жылдық, құда – мың жылдық», «Үй болған соң, ыдыс-аяқ сылдырламай тұрмайды» мақалдары студенттердің тілдік қорын арттыруға, оларды бейнелік фрейм ретінде қолдануға мүмкіндік береді.

Отбасы концептінің фреймдік құрылымы тарихи, этнографиялық, мәдени мәнмәтінді қамтиды әрі адамдардың өмір сүру ерекшеліктерін, халықтың менталитетін сипаттайды. Тілдік фреймдерді пайдаланудың артықшылықтарына мына факторларды жатқызуға болады деп ойлаймыз:

- түсініксіз сөздер азаяды;
- дайын модельдерді құрастыруға ынталандырады;
- коммуникацияға қажетті сөйлеу модельдері пайда болады;
- сөздік қорлары артады.

Қорытынды. Фреймдік құрылым арқылы студенттер базалық білімге негізделген сөздік қорды жүйелі түрде меңгеріп, сол фреймдік модельді тақырыптық қағида бойынша лексикалық категорияларға бөліп, оларды жағдаяттарға қатысты тиімді пайдалана алатынына сенімдіміз.

Мәселен, С.А. Кенжеғалиев сөз мағынасын жағдаяттық тұрғыдан қарастырудың маңыздылығын айқындай отырып, тілді қолданушы санасындағы сөз мағынасының қандай да бір ауқымды, көлемді бірлікке (мысалы, пропозиция, фрейм, сцена, сценарий, оқиға, ділдік үлгіге) енгізу арқылы жұмсалатыны жағдаяттық, оқиғалық тәсіл (событийный подход) бойынша тексеріледі деп пайымдайды [11, 70]. Зерттеушілердің пікірлері бойынша фреймдер біздің қабылдаудан туындайды. Адамдардың жай ғана тұжырымдамалар құруға арналған білім жиынтығы тіл арқылы сөйлеу әрекеттерін немесе экспрессивті әсер ету мүмкіндіктерін береді [12, 126-128]. Дегенмен, көптеген ғалымдар фреймді құрылымдық мәнмәтіндер құрастыру үшін де пайдалануға болатынын алға тартады [12, 175].

Қорыта келе, «Фрейм семантикасы сөздік қорды оқыту үшін жаңа мүмкіндіктер ашады, лексикалық бірліктерді конгитивтік құрылымдармен байланыстыруға мүмкіндік береді және оларды түсіну, сондай-ақ оларды сақтау, еске түсіру және дәл пайдалануды жеңілдететін әдістер болып саналады» [13, 766].

Тілдерді үйренуде фрейм әдісі тиімді бірегей әдіс екенін көптеген ғалымдар мойындайды. Біздің қосарымыз – тілдік фреймдер студенттердің сөздік қорын жүйелі дамытуға арналған тиімді модель.

Әдебиеттер

1. Минский М. Структура для представления знаний // Перевод с английского. – М.: Энергия, 1979. – 152 с.
2. Гофман И. Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта: Пер. с англ. / Под ред. С. Батыгина! – М.: Институт социологии РАН, 2003. – 752 с.
3. Жаботинская С.А. Ономаσιологиялық моделі және оқиғалық схемалары // Вестник Харьковского национального университета им. В.Н. Каразина. – 2009. – № 837. – С. 3-14.
4. Ван Дейк Т.А. Язык, познание, коммуникация. – М.: Прогресс, 1989.
5. Шведова Н.Ю. К определению концепта как предмета языкознания // Языковая личность: Текст – Словарь – Образ мира. Сб. в честь 70-летия члена-корреспондента РАН Ю.Н. Караулова. – М., 2006. – С. 506-510.
6. Құсбекова Б. Орысша-қазақша терминологиялық анықтамалық сөздік (білім беру саласы). – Алматы: Мемлекеттік тілді дамыту орталығы, 2010. – 304 б.
7. Мирзоева Г.Т. Когнитивная лингвистика // Современная филология: материалы VI Междунар. науч. конф. (Казань, март 2018 г.). – Казань: Молодой ученый, 2018. – С. 27-29.
8. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII. Когнитивные аспекты языка /пер. с англ. Сост. и ред.: В.В. Петров, В.И. Герасимов. – М.: Прогресс, 1988. – 320 с. Ч. Филмор. Фреймы и семантика понимания. Пер. с англ. Л.Н. Баранова. – С. 52-92.
9. Kuypers J.A. Rhetorical Criticism: Perspectives in Action. Jim A. Kuypers, ed. (Lanham, MD: Lexington Books, 2009). – P. 181-204.
10. Löbner S. Frames at the Interface of Language and Cognition. Annual Review of Linguistics, 7(1). – P. 261-284.
11. Кенжеғалиев С.А. Тілдік тұлғаның сөйлеу әрекеті және лексиконы // Қарағанды университетінің хабаршысы. Филология сериясы. – 2021. – №4. – 67-76 бб.
12. Language, Cognition, and Mind. Volume 7. Sebastian Löbner • Thomas Gamerschlag • Tobias Kalenscher • Markus Schrenk • Henk Zeevat Editors Concepts, Frames and Cascades in Semantics, Cognition and Ontology. (2021). – P. 445.
13. Smirnova O., Rackevičienė S., Mockienė L. Frame semantics methodology for teaching terminology of specialized domains // Institute of Humanities, Mykolas Romeris University, Vilnius, Lithuania. The journal of teaching English for specific and academic purposes. – Vol. 9, No 4, Special Issue, 2021. – P. 765-773.

Г.А. БАЙТИЛЕУОВА

AlmaU Центр языков, Алматы, Казахстан

М.П. ЕШИМОВ, Р.И. ДҮЙСЕНБАЕВА

КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

УВЕЛИЧЕНИЕ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА С ПОМОЩЬЮ ФРЕЙМА

Аннотация. В статье рассматриваются когнитивные проблемы обучения казахскому языку с точки зрения фреймов. Цель статьи – рассмотреть способы обогащения словарного запаса путем классификации слотов изучаемого

фрейма и определение их семантических полей, а также определить роль фреймов и их особенностей в обучении казахскому языку. Когнитивные модели необходимы для формирования у студентов, изучающих казахский язык, набора знаний о концепте семьи на начальном уровне. При анализе фреймов и слотов использовались структурно-семантические и сравнительные методы, фрейм-анализ. Семантические значения строились в виде фрейм-моделей и рассматривались девять слотов. Фрейм, представляющий когнитивную модель, облегчает процесс приобретения знаний. В зависимости от цели овладения языком моделирование фреймов может быть представлено конкретным понятием или на уровне фреймов, как в примере, приведенном в статье. На уроках развития речи описывается эффективность создания речевого оборота посредством фреймов, использованием карты слотов при обучении лексике. Изучение языка, как и знание всех аспектов окружающего мира, охватывает весь спектр познания: запоминание слов и фраз, использование опыта, концептуальной схемы дает возможность упростить речевой процесс путем вербализации.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, мировоззрение, фрейм, фреймовая модель, набор знаний, слоты.

G.A. BAITILEUOVA

AlmaU Language Center, Almaty, Kazakhstan

M.P. YESHIMOV, R.I. DUISEN BAYEVA

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

TO ENRICH VOCABULARY USING FRAMES

Abstract. The article deals with the cognitive problems of teaching the Kazakh language from the point of view of frames. The purpose of the article is to consider ways to enrich the vocabulary by classifying the slots of the studied frame and determining their semantic fields, as well as to determine the role of frames and their features in teaching the Kazakh language. Cognitive models are necessary for the formation of a set of knowledge about the concept of family at the initial level among students studying the Kazakh language. When analyzing frames and slots, structural-semantic and comparative methods, frame analysis were used. Semantic meanings were built in the form of frame models and 9 slots were considered. A frame representing a cognitive model facilitates the process of acquiring knowledge. Depending on the goal of mastering the language, frame modeling can be represented by a specific concept or at the level of frames, as in the example given in the article. The lessons of speech development describe the effectiveness of creating a speech turnover through frames, using a slot map when teaching vocabulary. Language learning, as well as knowledge of all aspects of the surrounding world,

covers the entire spectrum of knowledge: memorizing words and phrases, using experience, a conceptual scheme makes it possible to simplify the speech process through verbalization.

Key words: cognitive linguistics, worldview, frame, frame model, knowledge set, slots.

References

1. Minskij M. Struktura dlja predstavlenija znanij // *Perevod s anglijskogo*. – M.: Jenergija, 1979. – S. 152.
2. Gofman I. Analiz frejmov: jesse ob organizacii povsednevnogo opyta: Per. s angl. / Pod red. S. Batygina! – M.: Institut sociologii RAN, 2003. – 752 s.
3. Zhabotinskaja S.A. Onomasiologicheskie modeli i sobytijnye shemy // *Vestnik Har'kovskogo nacional'nogo universiteta im. V.N. Karazina*. – 2009. – № 837. – S. 3-14.
4. T.A.van Dejk. *Jazyk, poznanie, kommunikacija*. – M.: Progress, 1989.
5. Shvedova N.Ju. K opredeleniju koncepta kak predmeta jazykoznanija // *Jazykovaja lichnost': Tekst – Slovar' – Obraz mira*. Sb. v chest' 70-letija chlenakorrespondenta RAN Ju.N. Karaulova. – M., 2006. – S. 506-510.
6. Kusbekova B. *Oryssha-qazaqsha terminologijalyq anyqtamalyq sөzdik (bilim beru salasy)*. – Almaty: Memlekettik tildi damytu ortalyғы, 2010. – 304 b.
7. Mirzoeva G.T. *Kognitivnaja lingvistika // Sovremennaja filologija: materialy VI Mezhdunar. nauch. konf. (Kazan', mart 2018 g.)*. – Kazan': Molodoj uchenyj, 2018. – S. 27-29.
8. *Novoe v zarubezhnoj lingvistike. Vyp. XXIII. Kognitivnye aspekty jazyka / per. s angl. Sost. i red.: V.V. Petrov, V.I. Gerasimov*. – M.: Progress, 1988. – 320 s. Ch. Fillmor. *Frejmy i semantika ponimaniya*. Per. s angl. L.N. Baranova. – S. 52-92.
9. Kuypers, Jim A. *Rhetorical Criticism: Perspectives in Action*. Jim A. Kuypers, ed. (Lanham, MD: Lexington Books, 2009). – 181-204.
10. Löbner, S. (2021). *Frames at the Interface of Language and Cognition*. *Annual Review of Linguistics*, 7(1). – 261-284.
11. Kenjefaliev S.A. *Tildik tylfaniң sөleu әreketi және leksikoni // Qaraғandi universitetiniң habarshisi. Filologiya seriyasi*. – 2021. – №4. – 67_76 bb.
12. *Language, Cognition, and Mind. Volume 7*. Sebastian Löbner • Thomas Gamerschlag • Tobias Kalenscher • Markus Schrenk • Henk Zeevat Editors *Concepts, Frames and Cascades in Semantics, Cognition and Ontology*. (2021). – P. 445.
13. Smirnova O., Rackevičienė S., Mockienė L. *Frame semantics methodology for teaching terminology of specialized domains // Institute of Humanities, Mykolas Romeris University, Vilnius, Lithuania. The journal of teaching English for specific and academic purposes*. – Vol. 9, No 4, Special Issue, 2021. – 765–773.

Авторлар туралы мәлімет:

Байтилеуова Ғалия Алишовна – Алматы Менеджмент университеті, Тілдер орталығының аға оқытушысы, Алматы қаласы, Қазақстан.

Байтилеуова Ғалия Алишовна – старший преподаватель Алматы Менеджмент университета, Центра языков, Алматы, Казахстан.

Baitileuova Galiya Alishovna – Senior Language Instructor, Almaty Management University, The Language Center, Almaty, Kazakhstan.

Ешимов Мұхтар Парахатұлы – филология ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің аға оқытушысы, Алматы қаласы, Қазақстан.

Ешимов Мухтар Парахатович – кандидат филологических наук, старший преподаватель КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Eshimov Mukhtar Parakhatovich – candidate of philological sciences, senior lecturer Kazakh National University named after Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan.

Дүйсенбаева Райхан Исатайқызы – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің аға оқытушысы, Алматы қаласы, Қазақстан.

Дүйсенбаева Райхан Исатаевна – старший преподаватель КазНУ им аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Duisenbayeva Rayhan Isataevna – senior lecturer Kazakh National University named after Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan.